

PROIZVODNJA BUDUĆNOSTI HRVATSKE: INTEGRALNA ODRŽIVOST KAO KONCEPT I KRITERIJ

Vladimir LAY
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 504.03(497.5)"200"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26. 6. 2003.

Predmet ovoga rada je proizvodnja budućnosti Hrvatske u znaku integralne održivosti kao razvojnog koncepta i kriterija. Koncept i kriterij integralne održivosti zahtijeva i pretpostavlja svjesno upravljanje – a ne tek stihijno događanje – društvenim procesima te upravljanje odnosom spram prirodnih osnova života. Proizvodnja je svjesni i planski proces. Riječ "proizvodnja" ima smisla koristiti u savezu s riječi "budućnost". Riječ "budućnost" označuje ono sutra, sutrašnjicu nekog društva, a ovdje se prije svega odnosi na budućnost živog svijeta, zraka, vode, tla, opstanka, kvalitete življenja i zdravlja ljudi. Rad je prilog promišljanju koncepta / kriterija integralne održivosti u kontekstu hrvatskog društva i prostora Republike Hrvatske. U njemu predstavljamo ekološke/"ekološke", ekonomske/gospodarske i socio-kulturalne režnjeve integralne, cjelovite održivosti. Dio teksta inicijalno razrađuje temeljne ciljeve proizvodnje budućnosti Hrvatske u znaku integralne održivosti, pri čemu je riječ o: a. očuvanju i razvijanju prirodnih osnova života u funkciji očuvanja zdravlja i esencijalne ekološke, prirodne dobrobiti stanovništva i cjelokupnog živog svijeta (flora i fauna); b. postupne "ekologizacije" ukupne produkcije dobara i usluga te razvijanju takvih razvojnih odabira koji će snažnije i promišljenije koristiti prirodne resurse Hrvatske kao kapitala za nove oblike bio-gospodarstva; c. socio-kulturalnim aspektima održivosti života ljudi u Hrvatskoj u dijelu u kojem su u su-odnosima s ekološkim i ekonomskim aspektima održivosti. Završni dio rada otvara temu "proizvodnja aktera za proizvodnju budućnosti", čije znanje i usmjerenost te sposobnost i osposobljavanje za razvoj na razini integralne održivosti sa sociološkog stajališta temeljna je pretpostavka oživotvorenja ovakvog razvitka.

Vladimir Lay, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p.p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Vladimir.Lay@pilar.hr

UVOD

Osnovna namjera ovoga teksta jest predstaviti integralnu održivost kao razvojni koncept i kriterij, a potom predstaviti u osnovnim crtama viziju i ciljeve proizvodnje budućnosti Hrvatske na temeljima ovog koncepta i kriterija. U širem smislu, članak cilja unijeti nešto više jasnoće na načelnoj razini u razumijevanje i primjenu načela održivog razvitka u oblikovanju filozofije razvitka Hrvatske te temeljnih kriterija odabira i usmjeravanja pojedinih alternativa.

Osmišljavanje razvoja zahtijeva razvitak vizije. Vizija, pak, mora imati svoje neoborive temelje i razgovjetna uporišta. Dobra razvojna vizija nije tek lijepi san nas današnjih. Vizija nije nešto što se nikada ne ostvaruje. Vizija je skup utjecajnih i u živom tkivu društva prihvaćenih aksioloških (vrednote) i hreioloških (potrebe) smjernica za razvoj nekog društva, koje se samo-stvaraju i reproduciraju iz njegove utrobe, ali koja istovremeno u sebi ima svoju samosvijest i svoj smjer. Viziju – ako je dobra, produktivna, podržavaju i prema afirmaciji nose pripadnici određenog društva, prostora, teritorija. Društva i države, društvene grupe kroz konkretnije skupove mjera, razrađene strategije, programe, akcijske planove i poduzetničke projekte ostvaruju opću viziju, ali i svoje vizije, tako da na socijetalnoj razini organiziraju društvene motivacije, socijalne energije i "mreže interesa" (od *inter-esse*; lat. *esse* – biti) za dugoročno, sustavno djelovanje.

"Autonomna razvojna koncepcija u svjetlu održivog razvoja, nažalost, u Hrvatskoj danas još ne postoji" (Cifrić, 2002.). Ako je još nema, to ne znači da nam nije potrebna, no ta potreba još nije dosegla onu kritičnu masu i onu zrelost socijalnih aktera glede društvene volje, s jedne, i kompetencije, s druge strane, da postane tvorbena pogonska socijalna energija, stav, djelovanje. U situaciji nadolazeće pune, pravno sustavne integracije u Europu, kada će strukturiranje razvoja na razini ciljeva i načina izvedbe biti intenzivnije nego do sada određivana političkim i gospodarskim/tržišnim kriterijama kapitala i profita, tako nešto će nam trebati i više nego što se danas shvaća. Za prakticiranje stajališta "integrirati se ali čuvati svoje prirodne temelje, svoje gospodarsko samoodređenje i svoju kulturalnu autohtonost, svoj korijen" – izradba "autonomne razvojne koncepcije" postaje imperativ.

Integralna održivost kao razvojni koncept i kriterij ima tri sadržajna reznja. Jedan, onaj prvi, ekološki je, drugi ekonomski/gospodarski, a treći socio-kulturalni. Vizija integralne održivosti sazdana je od velikog broja međusobno se odnosećih varijabli. U "igri" su vrlo raznovrsni elementi i varijable koje su stalno u mijeni i pokretu, a koje jače ili slabije, izravnije ili neizravnije međusobno, višestruko utječu jedne na druge.

Integralna održivost kao koncept i razvojni horizont, kao opći i operacionalni – kroz niz ljudskih, gospodarskih djelatnosti konkretiziran kriterij, nije spoznajno dostupna disciplinarnom mišljenju i tek jednom stručnom ili znanstvenom cehu, profesiji, tipu znanja i "pogleda na svijet". Dosadašnji pokušaji pretežno disciplinarnih načina dosezanja ove holističke, interaktivne i kompleksne "mete" izjalovili su se. Ova "meta" je dokučiva transdisciplinarnoj ljudskoj kreativnosti, imaginaciji, "mišljenju u pomaku."

Pojam integralne održivosti i njegov dinamični i kompleksni sadržaj duboko su – u temeljnom mentalnom i doživljajnom konstruktu ljudskog bića – povezani s "metanoetičnim učenjem" (noetika, grč. *noeo* – mislim, opažam; nauka o mišljenju ili spoznaji), a to je ono učenje koje pomiče svijest prema nekom novom, "idućem" stupnju zrenja.

U žarištu rada je promišljanje temeljnih ciljeva proizvodnje budućnosti Hrvatske u znaku integralne održivosti kao razvojnog horizonta i kriterija. Ti ciljevi su: a. očuvanje i razvoj prirodnih osnova života; b. dugoročna i sustavna "ekologizacija" proizvodnje dobara i usluga te razvijanje takvih razvojnih odabira koji će snažnije i promišljenije koristiti prirodne resurse Hrvatske kao prirodne kapitale za nove oblike bio-gospodarstva i c. "kreativna obrana" socio-kulturalne autentičnosti i korijena hrvatskog društva u sudaru sa silnicama tranzicije (tranzicije – u što?) i tržišne, ali i kulturalne globalizacije.

U posljednjem poglavlju rada otvaramo pitanje proizvodnje aktera za proizvodnju budućnosti. Društveni akteri koji proizvode (inovacije), a ne bave se samo imitacijom, potrošnjom i razmjenom, malobrojni su. Njih treba smišljeno proizvoditi kako bismo u Hrvatskoj imali subjekt proizvodnje budućnosti u idućim desetljećima.

Hrvatsku kao "društvo sposobno za budućnost" (Simonis, U. E.),¹ dakle "održivo društvo", neće biti moguće samorazvijati bez stvaranja i razvijanja aktera produkcije takve budućnosti. Uspjeh razvoja hrvatskog društva u značajnoj mjeri zavisi od toga da se prisutno stanje stanovitog deficita ekološkijske pameti i političke volje za socijalno aktiviranje prirodnih kapitala Hrvatske na održivi način, u vremenu koje dolazi (a i vrijeme je razvojni resurs!) promijeni.

O VRIJEDNOSNIM POLAZIŠTIMA I PRISTUPU INTEGRALNOJ ODRŽIVOSTI KAO KONCEPTU I KRITERIJU

Temeljna vrednota integralne održivosti jest život po sebi, samoobnavljanje živog svijeta u opsegu i na razini kvalitete na kojoj on danas jest. Tendencijski "manje živog svijeta", "manji broj vrsta", "niža razina pretpostavki za kvalitetno samo-reproduciranje biljaka, životinja i ljudi" nije razvojni put integral-

ne održivosti. To je, dugoročno gledano, put neodrživosti – i ekološke, i ekonomske, i socijalne. Druge ljudske aktivnosti ekonomske i socio-kulturalne naravi moraju biti održive za sebe, ali paralelno i za život i zdravlje živog svijeta samog.

Danas suvremeni svijet – razvijene zemlje na svoj način, a siromašne zemlje na svoj – ima problema s praktičnom reprodukcijom vrednote života. Život ne samo da se oštećuje već u određenim regijama i socijalnim grupama ubija, masovno razara. O tome najbolje govore znanstveni nalazi o temi snažne redukcije biološke raznolikosti, kako raznolikosti gena, tako raznolikosti vrsta i raznolikosti ekosustava (staništa biljnih i životinjskih vrsta) na planetu Zemlji. Građa o broju "redovitih", gotovo predvidljivih stradalnika u funkcioniranju modernih društava i slično svakodnevno buja. O ugrozi života govori i građa o modernim bolestima ljudi, društvena uvjetovanost niza bolesti i mortaliteta načinom prehrane, stanovanja, prometa, stresnim načinom urbanog življenja i modernog, "za uspjehom, statusom, materijalnim bogatstvom i profitom mahnito brzo trčećeg *homo sapiensa*". Destrukciji života snažno doprinose tehnologije proizvodnje novih stvari i usluga koje sadrže drastično onečišćenje okoliša (one zastarjele ali zbog ekonomskih i socijalnih razloga u nizu zemalja zasada nezamjenjive) te one moderne tehnologije koje tiho i uporno, kumulativno gledano, generiraju trovanje okoliša koje se niti vidi, niti miriše, dakle nije dokučivo "primitivnim" radarima ljudskih osjetila, ali je tu. Na sve ovo, u duhu željeznog zakona adaptacije, percepcija ljudi brzo se i gravitacijskom snagom prilagođuje, mijenja i zor koji je do jučer bio nezamisliv danas postaje "normalan". A da li je "normalan"?

Moderni ljudi, "živeći u klopci" (Beck, 1999.) stalno rade na relativiziranju opasnosti modernih procesa za život i živi svijet. No, teško da ima dugoročnog gospodarskog i demografskog procvata neke regije ili zemlje dok paralelno, makar koliko skriveno teku procesi raznovrsnog, brzog ili sporog, teškog ili lakog trovanja i usporenog, kumulativnog razgrađivanja, razaranja, trovanja i usmrćivanja biosfere, ljudi i živog svijeta. Postupno narastanje negativnih posljedica stakleničkih plinova koje ljudska rasa svojim industrijskim, prometnim i inim aktivnostima temeljenim na postojećim tehnologijama (čija se prodaja obavlja na tržištu i po zakonima tržišta!) proizvodi, odličan je primjer za navedeno. O razaranju biosfere, života i živog svijeta od nekoga ili nečega uvijek "opravdanim" (ali ne i pravednim) ratovima da niti ne govorimo.

Moderna civilizacija eruptivno, ali i svježe obesmišljava juće u odnosu na život i zdravlje kao nešto sveto, nadire i gazi živi svijet i život sam. Svojim sklonostima, običajima, moder-

nim idolopoklonstvima, modama, vrednotama prakse moderni ljudi ugrožavaju život na mjestu samorazumljivo primarne, prve ljudske vrednote. Nije li već očigledno kako mnogo toga drugog, pa makar nas već sutra ne bilo, postaje važnije. Kako je to moguće? Odakle to dolazi?

To civilizacijsko preokretanje, stanovita globalno-razvojna *mundana* perverzija ogrnuta rastućom relativizacijom "starih vrednota" nastalih u starim ljudskim civilizacijama i kulturama, koja puše kao vjetar iz najrazvijenijih zemalja Zapada, iskazuje se (imajući na umu stotine empirijskih indikatora!) kao praksa rastuće samodestrukcije i civilizacije smrti raznih uzroka i oblika.

Jačanje neoliberalnog, u opće humanom smislu i socijalno neosjetljivog tržišta te ponašanja velike manjine imovinski vladajućih ljudi na planetu kao "normalnog rasporeda stvari" proteklih nekoliko godina, suproizvodi stanje u kojem se (samo)destrukcije i (samo)usmrćivanja ljudi i živog svijeta zbivaju tiho, atomizirano, a *de facto* – masovno! Vješta, brza i odlično organizirana ravnodušnost prati ove procese. Civilizacija smrti i njezine prakse stalno se, po svemu sudeći, prošireno reproduciraju.

Posebno malignu ulogu u organiziranoj ravnodušnosti imaju masovni mediji. Oni sa žarom sustavno ne prate spora, tiha, ali i masovna umiranja opsežna i razorna ubijanja i ranjavanja živog svijeta i njihovih staništa i slično. Jedan primjer je posebno upečatljiv: stotine tisuća ljudi umire od gladi i epidemijskih zaraznih bolesti godišnje na planetu; povremeno se o tome nešto "bezubo" napiše i sve se dalje zbiva na isti način ili još drastičniji. Društvene razlike između bogatih i siromašnih ljudi i zemalja temeljene na "novom svjetskom poretku" već desetljećima rastu. Glad i bolesti generiraju se iz tog istog izvora. Zanimljivije je ono nešto što na tržištu informacijskih roba izaziva gledanost i tiražu, ono nešto što osigurava novac.

Iz posrtanja života kao vrednote početkom 21. stoljeća, dakako još nema odlučnog etičkog i djelatnog zaključka o potrebi promjene smjera ukupnog življenja i razvijanja tih društava prema horizontu i kriteriju integralne održivosti. Čini se kao da svijet kao "luda lokomotiva" juri svojom "glavnom, dugoročno neodrživom trasom" i da tu nema šanse za mijenu. No, ipak, u odnosu na ukupan broj stanovnika malobrojni pripadnici elita spoznaje u svijetu, s jedne strane, te lokalnih, nacionalnih upravljača i poduzetnika bliskih ljudima i "problemima na terenu", s druge, kao i organizacije "civilnog društva" i vrlo senzibilni i mudri, ali izvanredni pojedinci, s treće strane, traže nove razvojne putove i solucije za postojeće destruktivne koncepte i prakse.

Masovnije i drastičnije katastrofe i udesi pogubni za prirodne osnove života (udes u nuklearni u Černobilu, Ukrajina, svibanj 1986. npr!) i spoznajni "proboji" koje ovi proizvode te preventivna edukacija globalni su načini koji ovakvo stanje mogu, dugoročno gledano, ipak mijenjati.

Vizija budućnosti Hrvatske koju ovdje "naivno" zagovaramo slijedi život ljudi i cjelokupnog živog svijeta (na teritoriju Hrvatske i planetarno) kao vrhovnu vrednotu, a koncept i razvojni kriterij integralne održivosti kao temeljnu okosnicu organizacije ideja i programa djelovanja. Hrvatsko društvo po sebi, po svojim autonomnim stajalištima, motivacijama i socijalnim energijama konceptualno i kriterijski treba težiti da postane društvo sposobno za budućnost života ljudi i ostalih aktera svoje biosfere, odnosno sposobno za samo-proizvodnju vlastite budućnosti. Jedna napomena: razvojni horizont i kriterij integralne održivosti nije mogao u okviru ovoga rada biti promišljen i elaboriran do kraja.² Riječ je o inicijalnoj skici.

Integralna održivost je pojam koji ima sljedeće režnjeve: a. ekološku ili okolišnu održivost razvitka; b. ekonomsku/gospodarsku održivost razvitka te socio-kulturalnu održivosti razvojnih odabira. Međuodnosi između tih režnjeva te posebno vrednota, potreba (koje uvijek indiciraju neki nedostatak!) i interesa koje ih "pogone" u živom procesu reprodukcije društvenog života u suvremenoj Hrvatskoj ono su na što je usmjerena naša pozornost budući da se tu "gnijezde": A. nove ideje i prakse u znaku integralne održivosti; B. opći razvojni otpor razvojno održivim inovacijama, sukobi interesa, uzajamna potiranja pozicija i interesa, razvojne neravnoteže koje vode (ili ne vode, ako za to nismo sposobni kao društvo) adekvatnim, integralno održivim razvojnim odabirima.

Ne želimo ovdje upasti u zamku razglabanja postojećih zvaničnih definicija održivog razvoja i njihovih mana i nedorečenosti. Zadaću transferiranja znanja o definicijama održivog razvoja, koje su nastale u okrilju razvijenih društava, "pogonjene" problemima planeta u cjelini odradili smo prije više od jednog desetljeća na drugom mjestu.³ Čuvanje mogućnosti ljudske civilizacije za potrebe budućih generacija te unapređenje kvalitete življenja do granice "nosivih kapaciteta" prirodnih sustava – najsazetije rečeno – dosta su mršave smjernice glede održivosti i održivog razvoja, a koje nam je ostavila ta duga (počela je osamdesetih godina 20. stoljeća!) i već jako zamorna diskusija o "održivom razvoju".

Ovdje se priklanjamo gotovo ogoljenom, jednostavnom i temeljnom propitivanju proizvodnje budućnosti, s naglaskom na isprepletenosti i odnosu između očuvanja i razvijanja (lokalnih) prirodnih osnova života i u stanovitoj mjeri nužnih daljnjih procesa rasta materijalnih dobara i usluga.

ŠTO BI TO BILA INTEGRALNA ODRŽIVOST KAO KONCEPT I KRITERIJ?

"Održivost" definiramo kao sposobnost nekog živog entiteta (bilo socijalnog bilo biološkog) ili procesa da se načinom svog funkcioniranja, načinom djelovanja, (samo)održavaju, odnosno (samo)reproduciraju kroz dugi vremenski period. Samo-obnavljanje pretpostavlja kreiranje, samostvaranje. (Samo)-destrukcija je tome suprotna. Razgradnja, trenutačno i kumulativno onečišćivanje, usmrćivanje, uništavanje tla, voda, zraka, životinja, biljaka, biosfere, dosegnute kvalitete življenja i zdravlja ne vode obnavljanju, procvatu gospodarskog, socio-kulturnog života već osiromašenju života, bolestima i smrti.

Integralna ili cjelovita održivost jednog društva takvo je paralelno i "umreženo" samoobnavljanje ukupnog prirodnog i društvenog tkiva sastavljenog od njegovih ekoloških, ekonomskih i socio-kulturnih režnjeva, samoobnavljanje aktivnosti i aktera u kojem se (uzajamno si potpomažući, a ne destruirajući se!) razvijaju i obnavljaju priroda i društvo, i to ne sada i ovdje i ne tek bilo kako, već u smjeru dugotrajne budućnosti. Međuodnosi između tih triju režnjeva i aktivnosti te posebno – vrednota i interesa koje ih "pogone" u živom procesu reprodukcije društvenog života u suvremenoj Hrvatskoj u okviru koncepta i kriterija integralne održivosti – takva je zamisao – stalno se i planski, svjesno i sa sustavnim naporima i kreativnim, inovativnim konkretnim mjerama harmoniziraju i dinamički uravnotežuju. Nema idealne ravnoteže, ali poželjno je putovanje prema uravnoteženosti.

Temeljni konceptualni zahtjev integralne, dakle cjelovite održivosti jest da niti jedan gospodarski i socio-kulturalni proces ne dovodi u pitanje život sam. Što god ranjava ili čak razara i ubija život sam, čovjeka i sav živi svijet, što god šteti kvaliteti današnjih prirodnih osnova života, naprosto se ne može kvalificirati kao održivo, kao kriterij održivosti na djelu. Dakle, po važnosti prvi režanj održivosti, onaj čija je esencija *de facto* priroda – biosfera, zrak za disanje, voda za piće, tlo i biološka raznolikost za hranu čovjeku i cjelokupnom živom svijetu u Hrvatskoj, jest ekološki režanj održivosti. Ovaj režanj više nije samo režanj, tek neki ravnopravni dio, već je potka i stožerni sustavni obnavljač i generator ukupne održivosti.

Nužno korištenje biljnog i životinjskog svijeta za ljudsku prehranu može biti radikalno neodrživo, a može pak biti i postavljeno i organizirano – glede opsega i načina – tako da je cjelovito i trajno održivo. Korištenje obnovljivih prirodnih resursa, npr. sječa šume, izlov ribe i slično, mogu se po opsegu i načinu činiti tako da ne smanjuju temeljnu "matičnu" količinu šume i ribe na planetu, u nekoj zemlji. A moguće je to

činiti tako da se opseg šumskog pokrova i ribljeg fonda stalno osiromašuje i smanjuje. Kriterij integralne održivosti nalaže djelatnostima šumarstva i ribarstva da sječu i izlov vrše na način da se paralelno brinu za pomlađivanje šuma i ribljeg fonda.

Ribarstvo i šumarstvo djelatnosti su koje u sebi imaju impliciranu sintezu ekološke i gospodarske održivosti. Ako nećeš ekološki i trajno gospodariti, nakon nekog vremena nećeš u tim djelatnostima više imati čime gospodariti!

S mnogim drugim ljudskim djelatnostima nije tako. U djelatnostima kao što su poljoprivreda, industrija, promet, energetika, transparentnost odnosa između gospodarske i ekološke održivosti vrlo je slaba. Nisu toliko jasne i neposredne veze između uzroka i posljedica. I baš se tu onda "uspješno" gnijezdi opasnost, desetljećima poznata praksa destruktivnog, zlog čina prema ekološkom. No, povezanost gospodarsko-tehnološko-organizacijskog uzroka i ekološke posljedice itekako postoji. Gospodarski isplativi i na taj način partikularno, ekonomski održivi procesi, ako dugoročno nište kvalitetu prirodne osnove života u svome kraju i šire, ako satiru broj živih vrsta, ako uvećavaju broj bolesnika, nisu i ekološki održivi, dakle nisu integralno održivi.

Moderna, masovna, dakle "kemijska" poljoprivreda, industrijska proizvodnja s različitim zastarjelim i destruktivnim tehnologijama glede učinkovitosti zaštite zraka, voda i tla, organizacija prometovanja vozilima koja masovno proizvode CO₂, proizvodnja energije na načine koji opsegom i intenzitetom trajno onečišćuju zrak, vode i tlo, primjeri su integralno neodrživih djelatnosti.

To je već stara vijest na koju moderna civilizacija (smrti) "uspješno" prilagođuje mjerila za to "što jest, a što nije otrovno". Pravila igre osmišljavaju zakonodavne vlasti u suradnji sa znanstvenicima, kroz zakone, pravilnike, mjere. Otupljivanje aksioloških, etičkih kriterija za obranu života je na djelu. Moderni pogoni proizvodnje roba i usluga imaju nova zelena svjetla za daljnji tihi, destruktivni rad. "Maksimalno dozvoljene količine" (MDK) neke supstance državno su odobrene budući da nisu kratkoročno destruktivne za ljude. O kumulativnom štetnom učinku, o dugoročnosti, kako nam pokazuje Glavač (2001.) malo tko i razmišlja. Razmišljanje na dugi rok ne donosi trenutačni politički ili financijski profit te tako nije u prvom planu.

Stvaranje novog i razaranje (starog) uvijek su u povijesti čovječanstva tekli paralelno. Nema preokreta u ljudskom djelovanju prema postupanju u znaku integralne održivosti preko noći. Nitko neće promijeniti ljudske vrednote, potrebe i interese, koji ih danas uspješno motiviraju i "pogone", tek tako, u trenutku. Ljudi rade kako umiju, kako su naučili, kako ih vodi njihov interes.

Obuzeti pretjeranim "konzumerizmom" stanovnici bogatih zemalja, posredovano danonoćnim reklamama i masovnim medijskim marketingom, direktno ili indirektno troše i prirodne osnove života. Siromasi nemaju izbora. Njihovi često ne-održivi odabiri u prehrani, rješavanju energetske potrebe, zbri-njavanju otpada i slično dio su pokušaja kratkoročne tak-tike odgađanja propasti, zime, gladi i smrti.

Ljudi, međutim, mogu i stvarati nove solucije, nove tehnologije, mogu početi postavljati – vidjevši negativne posljedice postupanja u duhu neodrživosti – "održiv strop za svoje potrebe i želje". Ljudi doista mogu, nakon dugog "osvjedočivanja" spoznajno povezati neki opći i dugoročno ekološki štetan čin, koji inače, *ultima linea*, njima osobno u svakodne-vici posredno donosi ugodu i uspjeh. Takvo povezivanje u spoznajnom smislu, te iz toga izvedenu promjenu u ponašanju, mogu inicirati ljudi koji su podignuli razinu svog duhovnog zrenja, svoju svijest o onome što se zbiva. Promjena može doći (samo) od novih, nastajućih praksi novih nastajućih aktera. Ista svijest koja je stvorila i stvara prakse ekološke /gospodarske/ socijalne neodrživosti, ne može stvarati, donositi mijene koje vode prema integralnoj održivosti.

I još nešto: u smjeru mišljenja i ponašanja u znaku cjelovite održivosti kreću prvo malobrojni "neki": neke regije, neka poduzeća, neke lokalne zajednice, neke obitelji, neki pojedinci. Oni su manjina, ali oni su lokomotiva, ogledni primjerak, uzor, vježba, oni su novi inovativni razvojni "evolucijski" klin, ona manjina koja proizvodi nove solucije, a ne tek imitira i troši. Oni su izazov i svjedočanstvo drugima da je moguće uravnotežiti ekološko, ekonomsko i kulturalno. Sve počinje kao svojevrsni "pokret otpora" (Gore, 1994.). I to bez obzira na to koliko struja mišljenja i djelovanja, koja je naspram otpora, danas bila glavna, utjecajna, pa i zastrašujuće dominantna i moćna.

PROIZVODNJA BUDUĆNOSTI HRVATSKE U ZNAKU INTEGRALNE ODRŽIVOSTI, POLITIČKA SAMO-DETERMINACIJA I KONTEKST GLOBALIZACIJE

Budućnost nas uvijek može zateći i iznenaditi, stihijno nositi u nepoznatom pravcu. Postoji i drugi izbor: budućnost, vlastitu budućnost, možemo manje ili više, ali svakako u značajnoj mjeri, svjesno, planski, mudro i pomno proizvoditi. I kao društvo, i kao upravljačke i ine društvene grupe te kao država koja jest ili bi, barem u smislu uprave procesima na socijetalnoj razini, trebala biti stanoviti pluralistički organiziran "socijetalni um". Samo poduzetnički ili samo ideologijski, polit-partijski um ovdje je tragično zastario i nedostatan.

U modernom svijetu, komparativna analiza politika zaštite života (okoliša, ugroženih skupina, žena itd.) pokazuje

goleme razlike u konceptima i učincima. U skandinavskim zemljama napredna pravila igre i dobre prakse u smislu integralne održivosti i zaštite života veoma su razvijene. Neke zemlje Afrike, Latinske Amerike ili pak Azije govore o dramatičnoj stihiji, masovnim smrtima različitih uzroka, beznađu, apatiji, sustavnoj, čak predvidljivoj propasti milijuna ljudi.

Svaka zemlja, društvo, ljudi, najbolje poznaju svoje vrednote i ciljeve, imaju svoje interese i prema njima određuju što je to praktično cjelovita održivost prilikom konkretnih razvojnih odabira. Uvoz ideja i projekata iz drugih društava i zemalja tu ne mora biti unaprijed adekvatan. Primjera koji dolaze iz inozemstva, razvojne ponude koje *de facto* ne vode računa o našim prirodnim ambijentima, resursima i socio-kulturalnim posebnostima ima velik, i iz godine u godinu sve veći, broj.

Proizvodnja budućnosti Hrvatske podrazumijeva izvjesnu autonomiju djelovanja domaćih aktera na tome poslu. Odabir vlastite budućnosti kao cilj, i samo-determinacija kao politička metoda, u snažnoj su vezi. U mjeri u kojoj konkretni razvitak hrvatskog društva i zemlje glede odabira za sutrašnjicu postaje sve više determiniran vanjskim činiteljima, u toj mjeri onda sve manje možemo govoriti o samo-determinaciji razvitka zemlje. Biti začahuren samo u sebe ravno je zaostalosti, čuvati volan svoje sudbine u svojim rukama – glavna je smjernica političke strategije integralno održivog razvoja za male zemlje kao što je Hrvatska.

Naime, ako se inozemne socijalne aktere – zato jer su, eto, razvijeniji od nas, imaju više znanja i sposobnosti – poziva da nam oni u sve zamašnjem opsegu konceptualiziraju razvojne odabire i razvijaju ulaganja (banke, zemljišta, nekretnine, radna snaga...), onda jednog dana više nije moguće govoriti da je na djelu samo-determinacija u načinu i smjeru razvitka zemlje.

Dakako i kolonija, "banana" država može se održavati te tako biti na neki način održiva, ali takve visokoovisne zemlje ne optimaliziraju unutrašnje prirodne i ljudske te ostale resurse za vlastitu dobit i dobrobit. Optimalizacija je usmjerena na nečije druge interese i odvija se po nekim drugim – nečijim drugačijim kriterijima.

Kakav je položaj Hrvatske u kontekstu "galopirajuće" globalizacije? Hrvatska se sagledava kao mala europska zemlja, društvo u procesu tranzicije. U kontekstu "sveobvezujuće" tržišne globalizacije, koja svojim moćnim silnicima prisiljava društva na adaptacije na društvene procese i njihove posljedice, koji su i razvojni, konstruktivni, ali i razvojno-destruktivni, pogotovo po kvaliteti prirodnih osnova života i Hrvatska "trpi" rastuće pritiske radi adaptacije i restrukturiranja

proizvodnje svog društvenog života u smjeru tržišno-liberalnog modela uređenja proizvodnje viška vrijednosti i organizacije odnosa kapitala i rada te odnosa prema prirodnim osnovama. No, nije dakako globalizacija apriori u svim aspektima negativna. Pitanja koja se postavljaju jesu: je li moguća globalizacija koja reproducira integralnu održivost cjeline i dijelova (pojedinih zemalja) planeta? Globalizacija čega? Samo ekonomistička, samo globalizacija ili mundijalizacija, "posvjetovljenje" tržišta? Ili možemo govoriti i o globalizaciji solidarnosti, o globalizaciji, dakle "posvjetovljenju", ekološke mudrosti, o globalizaciji vrednota života naspram smrti i vrednota razvitka sposobnog za budućnost?

Globalitet i globalizaciju kao društvenu pojavu "krase", prema Urlichu Becku, sljedeće karakteristike: 1. zemljopisno širenje i sve veća interakcija međunarodnog trgovanja, globalno umrežavanje financijskog tržišta i rastuća vlast transnacionalnih koncerna; 2. stalna informacijska i komunikacijsko-tehnička revolucija; 3. univerzalno provedeni zahtjevi za ljudskim pravima, načelo demokracije; 4. rijeke slika globalnih kulturnih industrija; 5. post-internacionalna, policentrična svjetska politika; 6. pitanja globalnog siromaštva; 7. *globalno razaranje okoliša* (podcrato: L. V.); 8. pitanja mjesnih transkulturoloških sukoba.⁴

Od svih navedenih elemenata posebno negativnu karakteristiku ima globalizacija kao "globalno razaranje okoliša". Pitanja koja su aktualna u kontekstu ovoga članka glase: mora li s globalizacijom "uđuturi", Hrvatska kao društvo i zemlja preuzeti nužno i globalizaciju kao razaranje okoliša? Moramo li se kao država podastrijeti "kolateralnim štetama" tržišne, ekonomske globalizacije – koja je "pogonjena" načelom i ciljevima što uspješnijeg ekonomističkog oplođivanja kapitala i optimalizacijom profita uskih elita vladanja svijetom – i u obliku razaranja (hrvatskog) okoliša? Držimo da to nije neizbježno.

U globalizaciju se kao društvo i država treba kritički i mudro umrežavati, uzimajući selektivno njezine prednosti, a minimizirati, odnosno sustavno izbjegavati negativne i za ekološku, ekonomsku i kulturalnu održivost razarajuće procese i solucije. Zaraditi npr. na prijevozu nafte, a potencijalno ekološki ugrožavati cijelo Jadransko more – što tu ima smisla i što je potez koji je za očuvanje okoliša i zalaganje za integralnu održivost? Hrvatske razvijene elite, političke i poduzetničke, i civilno društvo trebaju misliti svojom glavom i ne djelovati tako da se, u znaku potreba "tuđih" društava, kompanija i sl., prepuštaju njihovim načelima, ciljevima i interesima uređenja kvalitete našeg okoliša i kvalitete življenja ljudi u Hrvatskoj. U tom smislu domaće elite moraju biti otporne na ponudu "kupovanja" stajališta na mito i korupciju. Interes aktera

izvan Hrvatske i naš interes glede očuvanja prirodnih osnova života i okoliša mogu se razlikovati. Kompromitiranje, snižavanje kvalitete, pa čak i stanovito razaranje hrvatskog okoliša ne mora akterima izvan Hrvatske, koja nije njihov dom, biti posebna briga. A domaćim elitama i življu očuvanje prirode, okoliša i ekoloških temeljnih medija života ljudi u Hrvatskoj valjda može gajenjem (kultura) i mjerama (politika) postati prioritet opstanka i razvoja.

Hrvatska neće moći izbjeći one oblike pogoršanja kvalitete prirodnih osnova življenja koji dolaze iz planetarne razine te od prekograničnih onečišćenja. Odličan primjer za ovo prvo jesu klimatske promjene, koje "hrane" svi proizvođači stakleničkih plinova (CO₂ i drugi plinovi) na razini svih zemalja svijeta, a tehnološki razvijenih zemalja na čelu sa SAD-om posebno. Primjer za drugo su kisele kiše koje npr. nad naš Gorski kotar dolaze i iz smjera sjeverne, industrijske Italije i doprinose sušenju jele. No, ono što Hrvatska može jest da strategijski uporno gaji kulturu, mjere i prakse čuvanja svoje prirode i okoliša, svoje prirodne kapitale i da ih za dobrobit i dugoročnu socijetalnu (a ne tek malobrojno, privatnu!) dobit domaćeg življa koristi na održivi način.

Zaključimo, u literaturi je već temeljito shvaćeno da su "problemi okoliša" utkani u samo unutrašnje tkivo struktura i društvenih snaga (engl. *social forces*) kapitalističke ekonomije (Jacobs, 1997.). Globalizacijom širena, ova temeljna strukturalna boljka kapitalističke ekonomije neće se na granicama Hrvatske zaustaviti tako da mi kažemo da te posljedice ovog tipa ekonomije, eto, ne želimo primati! Pitanje je ovdje mnogo ozbiljnije naravi.

O tome govore mnoga instruktivna razmatranja lucidnih autora, od kojih ovdje ističemo Ernsta von Weizsackera (1994.), u knjizi *Earth Politics (Politika za planet Zemlju)* i Jeremyja Rifkina (1992.), u knjizi *Biosphere Politics (Politika za biosferu)*. U novije vrijeme traganja za alternativnim razvojno-strukturalnim solucijama dolaze dotle da se razrađuje ideja i koncept "prirodnog kapitalizma" (engl. *natural capitalism*), koji zagovara vrednovanje prirodnog kapitala na način ravnopravan vrednovanju financijskog, proizvedenog i ljudskog kapitala (Hawken, Lovins, Loivins, 1999.) te njegovo interpretiranje kao tvrdo limitirajućeg činitelja ekonomskog razvitka.

Utkanost problema okoliša u unutrašnje tkivo kapitalističke ekonomije nije poseban predmet ovoga rada. No, neodrživost ili održivost razvojnih poteza i koraka duboko je s time povezana. Kapitalistička ekonomija je pogon koji optimizira svoj učinak tako da minimizira troškove korištenja/zашtite okoliša ili barem u njega ne ulaže dovoljno. Mijena toga "običajnog ponašanja" na dnevnom je redu XXI. stoljeća.

TEMELJNI CILJEVI PROIZVODNJE BUDUĆNOSTI HRVATSKE NA OSNOVAMA INTEGRALNE ODRŽIVOSTI – JEDNA VIZIJA

U ovom je poglavlju riječ o elementima jedne vizije. Ne zago-
varamo je kao jedinu. Nastojimo je koherentno izvesti iz vri-
jednosne orijentacije koju ukratko imenujemo "za život!" i pri-
stupa koji određuje koncept i kriteriji integralne održivosti.

Temeljni ciljevi koji su nosivi stupovi takve vizije jesu: 1. očuvanje i razvoj prirodnih osnova života, određenije – "o-
kolišnih" i ekoloških pretpostavki reprodukcije društva; 2. postupna ali sustavna "ekologizacija" ukupne proizvodnje do-
bara i usluga te razvijanje i umnažanje novih, integralno odr-
živih oblika bio-gospodarstva, dakle onih oblika privređiva-
nja koji koriste prirodne resurse, ali tako da ih ni na koji način
ne uništavaju, odnosno koji ih troše, ali i paralelno i sustavno
obnavljaju; 3. "obrana" ljudski i socio-kulturalno autentičnog,
"identitetnog" (svog) načina/kvalitete življenja, uključivo ov-
dje i gajenje tradicije shvaćene naprosto kao prakticiranje sva-
kodnevni ili povremenih (svečanih) aktivnosti "očuvanja
stavova i osjećaja da se ima socijalni i ljudski korijen."

Što podrazumijevamo pod "okolišnim"/ekološkim ciljem proizvodnje budućnosti Hrvatske?

Prethodno pokušajmo upravo ovdje pojasniti pitanje kate-
gorije – "granica 'nosivih kapaciteta' ekoloških sustava." Jedno
od određenja pojma održivog razvoja, nastalo u najrazvije-
nijim zemljama, kaže da je to "razvoj kvalitete življenja do gra-
nice nosivih kapaciteta ekoloških sustava". Ovaj kriterij nam
se čini neadekvatan za situaciju okoliša i prirode, za razvojnu
perspektivu Hrvatske.⁵

Ciljevi ekološke održivosti jesu: a. štititi i očuvati posto-
jeći opseg i kvalitetu ekoloških sustava i okoliša, a ne tek onu
koja "dogura" do ruba ponora – do granica "nosivih kapacite-
ta" ekoloških sustava; b. razvojno koristiti (svjesno žrtvovati!)
samo onaj dio okoliša koji je nuždan za trase za potrebe iz-
gradnje nacionalno važne komunikacijske infrastrukture (mo-
derne ceste sukladne automobilima današnjice) i adekvatnih
objekata starih i novih oblika bio-gospodarstva; c. sanirati šte-
te nanese pojedininim, prije i pretežno "industrijskom meto-
dom" korištenim, a sada napuštenim i zapuštenim točkama o-
koliša; d. ulagati sredstva u prirodne resurse u okviru pripre-
me različitih područja (npr. zaštićena područja, ali ne samo o-
na!) za bio-gospodarske aktivnosti, kao što su npr. turizam pri-
jateljski prema okolišu, ekološka poljoprivreda, postrojenja
za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora i slično. Dje-
lovanja koja bi se rukovodila ovim načelima i ciljevima repro-
ducirala bi i ekološku i gospodarsku održivost u prostoru Hr-
vatske. Ova djelovanja događala bi se i reproducirala daleko
od ponora, granica "nosivih kapaciteta" ekoloških sustava.

Prirodne kapitalne Hrvatske opisali smo (Lay, 2001.; vidi fusnotu br. 5) kao jedno od temeljnih uporišta održivog razvoja zemlje. Za tako malu zemlju kakva prema površini jest Hrvatska oni nisu niti mali, niti su malo važni. Ti prirodni kapitali jesu: a. prirodna sredina, obilje prirode, od koje je 5,3% državne površine pod statusom zaštićenih područja (MZOPU, 2002.); b. umjereni, pretežno ugodan tip klime, uz velik broj sunčanih dana u mediteranskoj Hrvatskoj; c. raznovrsni, bogati i lijepi te međusobno jedni od drugih ne jako udaljeni krajolici i ambijenti (toliko važni i za novi, selektivni turizam); d. relativno čist okoliš u većem dijelu zemlje (ovo dokumentiraju redovita izvješća o kvaliteti okoliša u Hrvatskoj koja radi MZOPU; "crne točke" su industrijski centri i veći gradovi gdje je velik i rastući promet velik onečišćivač); e. biološka raznolikost vrsta, posebno u specifičnom dijelu krša koji obuhvaća nešto više od polovice teritorija Hrvatske.

Ovih pet kategorija, koje smo izveli iz komparativnih analiza Hrvatske s drugim europskim zemljama, kroz sudjelovanje u procesu "Environment for Europe" u razdoblju od 1993.-2003., nisu dakako jedine moguće, ali prema našoj ocjeni dobro i na pragmatičan način tipologiziraju i ponderiraju ekološke i "okolišne" vrijednosti Hrvatske.

Opseg rada ne dozvoljava detaljno argumentiranje profila navedenih prirodnih kapitala, ali spomenimo tek tri-četiri detalja. Prvi: Hrvatska ima preko 34% površina pod šumama. Dakle jedna trećina ove zemlje naprosto je "šumska zemlja".⁶ Drugi: u krškom sustavu podzemnih "spojenih posuda" Hrvatske nalazi se 5,5 milijardi litara obnovljive visokokvalitetne pitke vode godišnje.⁷ Treći: uz razvedenu obalu, koja obiluje uvalama i poluotocima, Hrvatska ima i 718 otoka, 389 hridi i 78 grebena. Od tog broja 42 otoka su i danas naseljena.⁸ Čistoća mora i čistoća okoliša visoka je, i to prema međunarodnim, a ne tek hrvatskim mjeranjima. Po broju vrsta slatkovodnih riba Hrvatska je od svih zemalja druga u Europi, a prema broju beskralježnjaka, procijenjeno je, na trećem je mjestu. Glede broja svih ostalih životinjskih vrsta Hrvatska spada u gornju trećinu europskih zemalja. (Isti izvor kao pod fusnotom 8.)

Što to sve znači, postaje jasno tek kada Hrvatsku, bez obzira na veličinu teritorija, već imajući na umu kvalitetu i bogatstvo okoliša, u ovim i drugim "okolišnim" i ekološkim elementima usporedimo s drugim europskim zemljama. Mali broj građana Hrvatske to, dakako, radi. I tako, premda se može smatrati notornom činjenicom, hrvatsko prirodno blago biva percipirano na način koji mu ne "proizvodi značaj" te iz toga izvedeno – nema za posljedicu potrebno socijalno aktiviranje.

Očuvanje i zaštita prirodnih osnova, ograničeno korištenje okoliša za razvoj, sanacija oštećenog i ulaganje u zaštićena

i ostala područja, sustavnim i dugoročnim mjerama osigurati bi takvu kvalitetu i opseg prirodnih osnova života koja bi, uz pametno uspostavljanje točaka novih i starih oblika bio-gospodarstva, pružala stalne pretpostavke za razvoj kvalitete življenja domaćih ljudi. Na ovim osnovama, imajući navedene prirodne kapitale i ukupno stanje okoliša i ekosustava kakvo je danas, Hrvatska bi se mogla početi, gajeći naglašenu "kulturu proizvodnje budućnosti", intenzivno predstavljati kao "ekološki bogata zemlja", što je kvaliteta po sebi, ali i solidan temelj za atraktivan identitet i povoljan imidž u modernom europskom kontekstu.

Jedna dodatna napomena: to more, te šume, ti otoci, te pitke vode, taj zrak, ta biološka raznovrsnost vrstâ, ta raznolika staništa i ambijenti, ta zemlja – to plodno tlo, prirodna su baština življa koji ovdje obitava i nije daleko od pameti da bi ovo trebalo služiti dobrobiti i dobiti domaćih ljudi. U nadolazećim godinama i desetljećima oni koji na tržištu imaju novaca, dakle bogati i bogatiji, vjerojatno upravo oni iz raznih, posebno obližnjih zemalja Europske unije, moći će kupiti sve što je na prodaju. Hoće li domaći živalj čuvati prirodne resurse za sebe i posebno za svoje potomke ili će (sve) prodavati jer je siromašan i "gladan novaca" i stvari te zato jer je "ponuđena prilika vrlo povoljna"! Kako bilo, moglo bi se dogoditi – ako neće biti izgrađena samosvijest u domaćih ljudi i ako neće biti vođena politika korištenja prirodnih resursa za dobrobit i dobit domaćih ljudi – da ekološka održivost i samo-determinacija neće biti dosegnute. U kampovima tzv. "zastvorenog tipa" na jadranskoj obali već danas se domaći ljudi ne mogu kupati. No, to je tek početak.

Gospodarsko-ekološki ciljevi proizvodnje budućnosti Hrvatske

Ovi bi se ciljevi mogli odrediti kroz dva podcilja: a. područje mijenjanja postojećeg: postupna ali sustavna "ekologizacija" proizvodnje dobara i usluga u svim, za okoliš utjecajnim, granama djelatnosti; b. područje stvaranja inovativnih rješenja: iniciranje, razvijanje i umnažanje novih, integralno održivih oblika bio-gospodarstva.

"Ekologizacija" procesa proizvodnje (u poljoprivredi, industriji, energetici, građevinarstvu i sl.) i u djelatnostima usluga (promet, turizam i sl.) znači da se u praksama tih djelatnosti i usluga tijekom idućih godina planski, organizirano, "korak po korak" tendencijski obustavlja daljnji rast onečišćenja, ali i da se "čak" ova onečišćenja počnu tendencijski smanjivati. To se posebno odnosi na onečišćavajuće tehnologije, koje možda tehnički (kao npr. automobilske benzinske motore!) još nisu zastarjele, ali koje su ekološki nedvojbeno štetne, za okoliš i biosferu dugoročno destruktivne te stoga

ekološki nedvojbeno neodržive na dulji rok. I još: način proizvodnje i obavljanja usluga te konačni proizvod s obzirom na njegov sastav i njegovo zbrinjavanje kao otpada, koji danas donosi ekonomski profit, ali ranjava, oštećuje i razara okoliš, makar bio gospodarski profitabilan, nije i dugoročno ekološki održiv, dakle nije integralno održiv.

U djelatnostima kao što su šumarstvo i ribarstvo, gdje dugoročni ekonomski uspjeh izravnije, transparentno, ovisi o ekološkom postupanju, ne postoji poseban problem, osim ako se šumari i ribari ne počnu ponašati na način "nakon nas potop".

Kako smanjiti nerazumno i *de facto* antiekološko postupanje u poljoprivredi, gdje se prekomjerno i neadekvatno koriste umjetna gnojiva, pesticidi, herbicidi i ostala kemija koja dugoročno onečišćuje tlo? Kako iz stočne prehrane izbaciti jeftiniju, često ne-prirodnu hranu koja ima za posljedicu masovan, ali slabije kvalitetan proizvod, kumulativno i dugoročno možda i štetan utjecaj na ljudsko zdravlje? Kako zaustaviti one tehnologije i one proizvodnje koje, ne mijenjajući i ne modernizirajući tehnološki proces u korijenu ili barem ne ugrađujući filtere za zrak, za vodu, odnosno ne izgrađujući sustave za zbrinjavanje industrijskih, vlastitih otpadnih voda, snažno onečišćuju okoliš? Kako spriječiti trovanje tla i šuma "kiselim kišama"? Ništa se ozbiljno ne može postići samo visokim dimnjacima za ispušne plinove (SO₂ i drugi).

Uzgred, u Hrvatskoj se dobro zna tko, čime i kako onečišćuje okoliš. Izvješća o kvaliteti okoliša Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja RH, koja su zakonska obaveza i koja izlaze svake četiri godine, o tome daju kvalitetnu dokumentaciju (MZOPU, 1998.). No, nedostatak novaca za modernizaciju pogona (ekonomski razlog), čuvanje radnih mjesta zaposlenih (socijalni razlog), često potrebu za mijenom tehnološke i proizvodne situacije u ekološkom pravcu čine tek planom za neku budućnost. Pogoni, poduzeća, uslužni sustavi moraju raditi, jer ljudi moraju jesti, menadžeri i političari se moraju reproducirati – a okoliš će do daljnjeg, kao i do sada, i dalje trpjeti. Onečišćenja koja nisu (dovoljno) opasna, ne stvaraju dovoljan društveni, politički, ekonomski "potisak" za brzom promjenom. Višestruki sudar motiva ovdje je jak i izravan. Jednostavnog i brzog rješenja nema.

Tko će, kada i kako mijenjati tehnologiju i organizacijski prometni režim vozila, broj kojih stalno raste, a koja s CO₂ (jedan automobil godišnje ispusti prosječno dvije tone CO₂!) sustavno zagađuju okoliš, prije svega gradska naselja, posebno velike gradove? Kako raditi da novoizgrađene ceste ne uništavaju važna staništa, kuće životinja? Tko će i kako u građevinarstvo uvoditi i procese građenja i materijale koji će više

i učinkovitije čuvati zrak, vode i tlo? Kada će se proizvodnja energije u jačoj mjeri okrenuti od korištenja ugljena, mazuta i sličnih, za kvalitetu okoliša neizbježno pogubnih goriva, obnovljivim izvorima energije (korištenju voda – još više; sunca, vjetra, biomase) te ih početi i masovnije razvijati?⁹ Kada će centralizirani sustavi energetike biti nadograđeni raščlanjenim, decentraliziranim organizacijskim oblicima za proizvodnju energije?

Prestrukturiranje sustava proizvodnje i usluga Hrvatske predmet je mentalne, tehnološke, političke (cilj, smisao, svrha, socijalna korist i sl.), organizacijske, dohodovne modernizacije koja će se događati pod razvojnim pritiskom konteksta u koji se želimo integrirati idućih godina i desetljeća. Ova modernizacija nužno će morati biti "okolišno" i ekološki orijentirana, budući da će u novoj modernizaciji stožerni kriterij biti očuvanje okoliša, doma (grč. *oikos* = dom) i zaštita života ljudi i živog svijeta. Drugog plodnog pristupa najvjerojatnije neće biti.

Dnevni, svakodnevni posao ovog prestrukturiranja na upravnim je elitama (zakonodavstvo i mjere poticaja i sankcija), gospodarskim elitama (investicije, proizvodni i razvojni planovi i programi, plasman robe i usluga) te civilnom društvu kao stalnom, postupno sazrijevajućem akteru modernog razvoja.

Što podrazumijevamo pod iniciranjem, razvijanjem i umnažanjem novih, integralno održivih oblika bio-gospodarskih djelatnosti? To su one aktivnosti proizvodnje roba i usluga koje se temeljno oslanjaju na prirodne kapitale i koji ih koriste na održiv, samo-obnovljiv način. Bio-gospodarska djelatnost u sebi je samoj neupitno ekološki (samo)održiva, ali paralelno mora biti i ekonomski održiva. Ekonomski *output* mora postojati budući da se bez njega ona ne bi mogla barem jednostavno ili čak minimalno prošireno reproducirati. Velik profit nije bit bio-gospodarskih djelatnosti. Bit je u paralelnom postizanju ekonomske dobiti omeđenih razmjera, s jedne strane, i dobrobiti za prirodne osnove života, s druge strane. Bio-gospodarski oblici prirodnu osnovu paralelno štite, ali i koriste, no tako da je ne uništavaju, već čak u određenoj mjeri i razvijaju.¹⁰

O čemu se konkretno radi? Razvoj turizma prijataljskog prema okolišu, sve manje masovnog i konfekcijskog a sve više okrenutog potrebama pojedinaca/obitelji i bogatoj lepezi ponuda za zdravlje, rekreaciju, naobrazbu – na obali, na otocima, u zaštićenim područjima, u okolini naših močvarnih područja, u planinskoj zoni te na rijekama i slično; razvoj ekološke poljoprivrede na temelju plodne i zapuštene, od rata, zbog mina ili starosti individualnih posjednika, nekorištene

zemlje te znanja koje se inicirano od civilnog društva početkom devedesetih godina stalno širi; uspostavljanje sustava korištenja energije sunca (i vjetra) u masovnim razmjerima, posebno u obalnom, mediteranskom dijelu – da se zadržimo samo na nekim primjerima – za hrvatsku su geografsku, klimatsku, pedološku, ambijentalnu situaciju i stanje resursa perspektivni oblici bio-gospodarenja.

Socio-kulturalni ciljevi proizvodnje budućnosti Hrvatske

Ovoj temi u okviru rada ne možemo posvetiti posebnu pozornost. Integralna održivost/samoobnavljanje pretpostavlja da se i sustav socijalnih odnosa, običaja, vrijednosti, bilo tradicionalnih (zastupljenih više u ruralnim sredinama) bilo modernijih, sklonijih konvergenciji sa svjetskim kulturalnim trendovima, načinima i stilovima življenja (zastupljenih više u velikim gradovima) – prisutnih u Hrvatskoj – uredno i sustavno samoobnavlja. Simbolička razina življenja ima i u nas svoju organsku unutrašnju strukturu i forsiranje njezinog mijenjanja prema nekim inozemnim uzorima (jer su oni, eto, moderniji, atraktivniji i slično) neodrživo je i štetno za procese lokalne socijalne integracije (ocjelovljivanja) i relativno skladnog tijeka društvenih odnosa.

Ovaj cilj proizvodnje budućnosti u hrvatskom društvu orijentiran je na to da se stalno iznova osigurava učinkovita "obrana" ljudski i socio-kulturalno autentičnog, "identitetnog" (svog) načina/kvalitete življenja, uključivo ovdje i gajenje tradicije shvaćene naprosto kao prakticiranje aktivnosti "očuvanja stavova i osjećaja da se ima socijalni i ljudski korijen." Društva gdje dominiraju ljudi bez korijena, gdje neposredovana društvenost kao vrednota i praksa kopni, a ljude često zatiče sudbina življenja u "gomili usamljenika", nisu nužno društva sretnih ljudi. "Konačni" socio-kulturalni cilj proizvodnje budućnosti Hrvatske u znaku integralne održivosti jest proizvodnja društvenih preduvjeta i okvira za ispunjenu egzistenciju.

PROIZVODNJA AKTERA ZA PROIZVODNJU BUDUĆNOSTI

Socijalni akter je onaj činitelj u društvenom polju koji ima volju da nešto proizvodi. Akter djeluje. Akter nije onaj koji tek troši, koji imitira. On stvara novo, proizvodi. Kada se društva nalaze u tranziciji, kada se naprežu za odgovore na neke nove izazove, često možemo steći dojam da nema dovoljno aktera, da nema adekvatnih aktera. Npr. zemlje u početku tranzicije, iz tipa socijalizacije gdje se ljude učilo da slušaju državu, partiju, da ne moraju odviše sami misliti i odlučivati već više slušati "nadređene" – nemaju dovoljno sposobnih gospodarskih menadžera, upravljača, nemaju modernih političara. Ako bismo karikirali – ponekad se čini da je čak na djelu "društvo bez aktera".

Na području razvitka u znaku koncepta i kriterija integralne održivosti socijalni akteri su oni koji iniciraju i praktično afirmiraju takva razvojna rješenja koja u sebi sadrže ekološku, gospodarsku i socio-kulturalnu održivost.

No, kako se mogu iz "starog svijeta", sklonog reprodukciji neodrživih koraka i načina trošenja okoliša i prirodnih kapitala, odjednom rađati neki novi akteri koji će zagovarati održivost i praktično je afirmirati? Einstein je jednom prilikom ustvrdio: "No problem can be solved from the same consciousness that created it. We have to learn to see the world a new" (Niti jedan se problem ne može riješiti iz istog tipa svijesti iz kojeg je nastao. Moramo naučiti vidjeti svijet na novi način). Upravo se o tome radi u konceptualiziranju i razvijanju ideja i djelovanja na tragu integralne održivosti.

Novonastajuće situacije koje otkrivaju za život, zdravlje i dugoročni opstanak ljudi i živog svijeta na planetu negativnu narav neodrživih praksi u raznim djelatnostima, katastrofe poput Černobila 1986. te svjesna i planirana edukacija za održivost – sve su to *inputi* u postupno, prvo "kapilarno", a onda postupno i sve šire nastajanje novih društvenih aktera samosposobljenih da se bave pitanjima proizvodnje održivosti *in vivo*, pitanjima koja *summa summarum* znače proizvodnju budućnosti.

Proizvodnja aktera za proizvodnju budućnosti vitalan je proces osposobljavanja društva takvim akterima koji će, razumijevajući duboko sve razine problema modernog razvoja i središnjeg pitanja očuvanja prirodnih osnova života, znati konceptualizirati i ostvarivati rješenja koja će biti u ravnoteži. Pri tome je cijeli korpus odgoja i naobrazbe, kako onog institucionalnog tako i onog "esktramuralnog", neformalnog, rasutog po mnogim kutcima civilnog društva, otvoren za "naobrazbu za promjene" – ključan! Na ovome mjestu ne možemo razglobiti niti osnovne relacije između naobrazbe i održivosti. Ostaje da se to napravi na nekom drugom mjestu i u nekoj drugoj prilici.

NAPOMENA S KLJUČEM

Kad se poduzme pokušaj razumijevanja svih prirodnih i društvenih procesa oko održivosti i neodrživosti u nekom društvu ili globalno pak, na planetu, neizbježno se mora otvoriti procesu stalnog učenja iz raznovrsnih izvora. Bavljenje održivošću zahtijeva osluškivanje onoga što zbore raznovrsni učitelji. Skloni smo, između ostalih, pažljivo slušati što nam govori Vjekoslav Glavač, hrvatski sveučilišni profesor koji je život proveo u Njemačkoj. On u poglavlju o "trajno održivom razvoju" svoje knjige kaže:¹¹ "Zbog toga mora biti taj novi ("revolucionarni") svjetonazor, koji bi želio ujediniti gospodarske, socijalne i ekološke potrebe, kapital, rad, prirodna dobra u jednu harmoničnu cjelinu, uvjerljiv, realističan i u svim pojedinostima osmišljen".

U Hrvatskoj smo daleko od toga da je sve do u detalje osmišljeno. Nalazimo se u situaciji da valja još uvijek osvajati polje svrhe i smisla integralne održivosti kao koncepta i kriterija. Valja uvjerljivo i realistično, imajući na umu hrvatsku zbilju razvitka, ljudske potrebe, ali i hrvatsku zbilju prirodnih kapitala, afirmirati potrebu za ovim konceptom i ovim kriterijem. I to ne tek *in abstracto*. Prilikom osmišljavanja materijalnog razvoja treba konkretna rješenja iznutra strukturirati na načelima i praksama integralne održivosti.

Članak prepuštamo čitateljima uz nadu da je uspio u nakanama da posvijesti najvažnije parametre društvene, ekološke i "okolišne" situacije u kojoj se nalazi Hrvatska, europska mala ali ekološki i ambijentalno bogata zemlja. Stalo nam je, naime do toga da se današnje stanje stanovitog deficita razvojne ekološke pameti i političke volje za socijalno aktiviranje ovog ekološkog i ambijentalnog blaga u narednim godinama organizirano mijenja za dobrobit i dobit ljudi koji u toj zemlji žive.

BILJEŠKE

¹ Ovaj pojam koristi njemački sociolog Ugo E. Simonis. Vidi npr. u Ivana Cifrića, *Okoliš i održivi razvoj* (2002.).

² Ovaj članak nastao je u inicijalnoj fazi rada na projektu "Konceptualizacija održivog razvoja Hrvatske", koji pod vodstvom autora članka mali projektni tim u razdoblju 2002.-2005. radi u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu. Financijer projekta je Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

³ Vidjeti: Lay, Vladimir (1992.). U ono vrijeme inicirali smo razmatranje pod naslovom "Održivi razvitak i društvene promjene – prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka".

⁴ Vidi kod A. Milardović (ur.), *Globalizacija*; Pan-Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1999.; članak Ulricha Becka: "Šta je globalizacija?", str. 63-68.

⁵ Takav način definiranja održivog razvoja nastao je u razvijenim društvima gdje je onečišćenje već u proteklom desetljećima na više lokacija, na širim područjima, doseglo takve razine da je okoliš privremeno ili zauvijek jako oštećen, zamro ili čak umro. Ta je bolest ili smrt okoliša bila, čini se, inspiracijom za navedenu definiciju. No, što sa sredinama i zemljama (a tu je i Hrvatska!), gdje su prirodne osnove života, okoliš, uglavnom očuvani i u velikom dijelu zemlje čak i čisti? Moraju li te zemlje kopirati sudbinu i put razvijenih zemalja Zapada? Moraju li danas misliti jednako glede kriterija održivosti kako misle oni koji su sustavno razarali svoj okoliš "pogonjeni" spomenutom strukturalnom boljom kapitalističke ekonomije i koji su toj istoj bolji prilagodili i današnji način mišljenja koje definira održivost? Vidi o tome više u: Lay, Vladimir (2001.) Što bi to bio održivi razvoj Hrvatske, *Hrvatska revija*, god. 1, br. 1, str. 112-118.

⁶ Vidi: *Šume u Hrvatskoj* (1992.).

⁷ Vidi: Vode Hrvatske, *Monografija o vodama i vodoprivredi Republike Hrvatske* (1992.).

⁸ Vidi: *Pregled stanja biološke i krajobrazne raznolikosti Hrvatske* (1999.).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 311-334

LAY, V.:
PROIZVODNJA...

⁹ Kvalitetno razmatranje situacije i problema između okoliša i obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj vidi u knjizi: Potočnik, V., Lay, V. (2002.), *Obnovljivi izvori energije i zaštita okoliša u Hrvatskoj*.

¹⁰ Detaljniju raspravu o ovoj temi započeli smo u okviru razmatranja afirmacije "bio-gospodarskih" grana djelatnosti kao pristupa i metode oživljavanja ruralnih prostora u Hrvatskoj. Vidi: Lay, V. (2002.) u članku "Prilozi osmišljavanju usmjeravanja razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti", u: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.) *Prostor iza; Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, 2002.

¹¹ Glavač, V. (2001.).

LITERATURA

Agenda 21; Programme of Action for Sustainable Development (1992.), New York, United Nations; Department of Public Information.

Attali, J., Guillaume, M. (1978.), *Anti-ekonomika*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Ayres, E. (1999.), *God's Last Offer, Negotiating for Sustainable Future*, New York, London: Four Walls Eight Windows.

Beck, U. (1996.), *The Risk Society: Towards a new Modernity*, London: Sage.

Bolić, J. (ur.) (1992.), *Vode Hrvatske*, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i "Hrvatska vodoprivreda".

Borghesi, S., Vercelli, A. (2003.), Sustainable globalisation, *Ecological Economics*, 44, str. 77-89.

Cifrić, I. (2002.), *Okoliš i održivi razvoj*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

Cifrić, I. (2003.), *Ruralni razvoj i modernizacija*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja.

Forsyth, T. (2003.), *Critical Political Ecology, The Politics of Environmental Science*, London – New York, Routledge.

Glavač, V. (2001.), *Uvod u globalnu ekologiju*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada; Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja; Pučko otvoreno učilište.

Hartmann, T. (2002.), *Posljednji žar prдавnog sunca; buđenje u osobnu i globalnu preobrazbu*, Zagreb, Izvori.

Izvešće o stanju okoliša u Republici Hrvatskoj (1998.), Zagreb, Državna uprava za zaštitu okoliša i prirode.

Jacobs, M. (1997.), *Greening the Millenium?*, Oxford, UK, Malden, USA: Blackwell Publishers.

Kalanj, R. (1994.), *Modernost i napredak*, Zagreb, Aktant d.o.o.

Lay, V. (1992.), Održivi razvoj i društvene promjene, Prilozi rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka. *Socijalna ekologija*, 1 (1): 1-18.

Lay, V. (1994.), Obrazovanje za održivi razvoj: prilozi konceptualizaciji ulaganja u promjenu razvojnog horizonta. U: K. Prpić (ur.), *Sociološki ogleđi* (str. 55-69), Zagreb, Institut za društvena istraživanja (IDIS).

Lay, V. (2001.), Što bi to bio održivi razvoj Hrvatske? Mala rasprava o viziji razvoja. *Hrvatska revija*, 1 (1): 112-119.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 311-334

LAY, V.:
PROIZVODNJA...

Lay, V. (2002.), Prilozi osmišljavanju usmjeravanja razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti. U: M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić (ur.), *Prostor iza, Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (str. 291-304), Zagreb, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".

Lux, K. (2003.), The failure of the profite Motive, *Ecological Economics* 44, str. 1-9.

Milardović, A. (ur.) (1999.), *Globalizacija*, Osijek-Zagreb-Split, Pan Liber.

Mutter, T., Topfer, J., Wichterich, C. (2002.), *Political Ecology and Sustainability*, Berlin, Heinrich Boell Foundation.

Nacionalni parkovi i parkovi prirode Hrvatske (2002.), Zagreb, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja.

Potočnik, V., Lay, V. (2002.), *Obnovljivi izvori energije i zaštita okoliša u Hrvatskoj*. Zagreb, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja RH.

Prugh, T., Daly, C., Daly, H. (2000.), *The Local Politics of Global Sustainability*, Washington, Island Press.

Radermacher, F. J. (2003.), *Ravnoteža ili razaranje, Eko-socijalno-tržišno gospodarstvo kao ključ svjetskog održivog razvoja*, Zagreb, Intercon i Nakladni zavod Globus.

Radović, J. (ur.) (1999.), *Biološka i krajobrazna raznolikost Hrvatske; Pregled stanja biološke i krajobrazne raznolikosti Hrvatske*. Zagreb, Državna uprava za zaštitu prirode i okoliša.

Raus, Đ. (ur.) (1992.), *Šume u Hrvatskoj*, Zagreb, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i "Hrvatske šume".

Rifkin, J. (1991.), *Biosphere Politics*, New York, Crown Publishers.

Wieżscaker, E. U. von (1994.), *Earth Politics*, London and New Jersey, Zed Books Ltd.

Wilson, E. O. (2002.), *The Future of Life*, New York: Alfred A. Knopf.

Wright, C. (2000.), *The Community Manifesto*, London; Sterling VA, Earthscan.

Zeman, Z. (2002.), *Sociologijske teorije modernosti i modernizacije. Razvoj i mijene*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet.

The Production of Croatia's Future: Integral Sustainability as a Concept and Criterion

Vladimir LAY
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The subject of this article is the production of Croatia's future characterised by integral sustainability as a developmental concept and criterion. The concept and criterion of integral sustainability requires and presupposes conscious management, and not merely a spontaneous sequence of events, of social processes and relationship to the natural resources of life. Production is a conscious and planned

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 311-334

LAY, V.:
PROIZVODNJA...

process. There is sense in using the word "production" in association with the word "future". The word future denotes tomorrow, the tomorrow of a society, and here it denotes primarily the future of the living world, of air, water, earth, survival, the quality of living and people's health. The article is a contribution to reflecting upon the concept / criterion of integral sustainability in the context of Croatian society and the territory of the Republic of Croatia. In the article the author presents ecological "environmental", economic and sociocultural levels of integral comprehensive sustainability. Part of the text initially analyses the fundamental goals of the production of Croatia's future characterised by integral sustainability dealing with a) the preservation and development of natural resources of life with the aim of preserving health and the essential ecological, natural welfare of the population and the whole living world (flora and fauna), b) gradual "ecologisation" of the overall production of goods and services and the selection of such developmental choices which will more resolutely and sensibly make use of Croatian natural resources as capital for new forms of bio-economy, c) sociocultural aspects of sustainability of people's lives in Croatia in the part in which they are in relation with the ecological and economic aspects of sustainability. The final part of the article opens the subject of "production of active participants for the production of the future". Human resources, their knowledge and orientation as well as their ability and training for development on the level of integral sustainability is from a sociological point of view the fundamental precept for achieving such development.

Erzeugung der Zukunft Kroatiens: Integrative Nachhaltigkeit als Konzept und Kriterium

Vladimir LAY
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Der vorliegende Artikel behandelt die Erzeugung der Zukunft Kroatiens im Zeichen integrativer Nachhaltigkeit als des zugrunde liegenden Entwicklungskonzeptes und ausschlaggebenden Kriteriums. Das Konzept und Kriterium der integrativen Nachhaltigkeit erfordert – anstelle willkürlichen Geschehens – eine bewusste Leitung aller gesellschaftlichen Prozesse sowie der Einstellung zu den natürlichen Lebensgrundlagen. Der Prozess der Erzeugung verläuft bewusst und planmäßig. Die Verbindung der Begriffe "Produktion" (Erzeugung) und "Zukunft" ist durchaus sinnvoll. Mit Zukunft ist das Morgen, die Zukunft einer Gesellschaft gemeint; hier bezieht sich dieser Begriff vornehmlich auf die lebende Welt, auf Luft, Wasser, Boden, Existenz sowie die

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 12 (2003),
BR. 3-4 (65-66),
STR. 311-334

LAY, V.:
PROIZVODNJA...

Qualität des Lebens und der Gesundheit der Menschen. Der Artikel leistet einen Beitrag zum Konzept/Kriterium der integrativen Nachhaltigkeit im kroatischen gesellschaftlichen Kontext sowie auf dem Raum der Republik Kroatien. Im Text werden die ökologischen, wirtschaftlichen und soziokulturellen Schichten des Konzeptes der integrativen Nachhaltigkeit dargestellt. Im ersten Teil werden die grundlegenden Ziele dargelegt, die bei der Erzeugung der Zukunft Kroatiens im Zeichen integrativer Nachhaltigkeit verfolgt werden. Diese sind: a) Bewahrung und Förderung der natürlichen Lebensgrundlagen mit dem Ziel, die Gesundheit der Menschen sowie den Naturhaushalt (Ausgewogenheit der Tier- und Pflanzenwelt) zu bewahren; b) die allmähliche "Ökologisierung" der gesamten Waren- und Dienstleistungsproduktion sowie die Förderung von Entwicklungsstrategien, die auf eine intensivere und umsichtigere Nutzung der natürlichen Ressourcen Kroatiens abzielen und diese als das Kapital für neue Formen der Bio-Wirtschaft betrachten; c) soziokulturelle Aspekte einer nachhaltigen Existenzentwicklung in Kroatien, insofern diese Aspekte mit ökologischen und wirtschaftlichen Aspekten der Nachhaltigkeit harmonisieren. Im abschließenden Teil des Artikels wird das Thema "Erzeugung von Akteuren für die Erzeugung der Zukunft" angeschnitten. Humanressourcen, Wissensstand, Zielgerichtetheit sowie die Befähigung für integrativ nachhaltige Entwicklung unter soziologischem Aspekt gehören zu den Grundvoraussetzungen, die eine entsprechende Entwicklung ermöglichen.